

Max Scheler

**Het ressentiment
in de moraal**

Vertaling: Willem Visser

Boom

Inhoud

Ten geleide	7
I. Fenomenologie en sociologie van het ressentiment	11
II. Ressentiment en moreel waardeoordeel	50
III. De christelijke moraal en het ressentiment	53
IV. Ressentiment en moderne mensenliefde	85
V. Ressentiment en andere waardenverschuivingen in de moderne moraal	110
1. De waarde van wat iemand zelf vergaart en verwerft	112
2. De subjectivering van de waarden	119
3. De verheffing van de nuttigheidswaarde boven de levenswaarde in het algemeen	124
a) Nuttige en aangename zaken	127
b) Nuttigheidswaarde en levenswaarde in detail	130
Nawoord – Hans Ester	150
Namenregister	158

Ten geleide

Het is één ding om het feitenmateriaal van de innerlijke waarneming in complexen in te delen, en deze op hun beurt weer in laatste, ‘atomaire’ elementen; om voorwaarden en uitvloeisels van de kunstmatig (door observatie of observatie en experiment) gevarieerde complexen te onderzoeken – maar een heel ander ding om de belevings- en betekenis-eenheden beschrijvend en begrijpend na te gaan die de levenssamenhang van de mens zelf bevat, en die niet pas het resultaat zijn van een artificiële wijze van ‘samenvatten’ en ‘scheiden’. Het eerste is de weg van de (qua methode op de natuurwetenschap georiënteerde) synthetisch-constructieve en verklarende psychologie, het tweede die van de analytisch-begrijpende en descriptieve psychologie.^{1*} De psychische eenheden waarmee het eerste onderzoekstype te werk gaat zijn kunstmatig. Het is dus niet noodzakelijk dat een belevingsact deze eenheden bevat en omvat. Het is veeleer zo dat de delen van zo’n kunstmatige eenheid tot volstrekt verschillende belevingsacten behoren. Zo behoren de co-existente zintuiglijke gewaarwordingen die ik nu in mijn bewustzijn heb tot wezenlijk verschillende belevingseenheden (bijvoorbeeld tot de waarneming van het papier, het op mijn stoel zitten, de ervaring dat ik in deze kamer ben, dat ik schrijf enz.). Toch kan ik die gewaarwordingen naar believen tot complexen samenvoegen, of zulke complexen weer in delen analyseren. Ook kunnen hier allerlei genetisch bepaalde zaken een rol spelen, waarvan ik niets ervaar, en die alleen door causale observaties met kunstmatig gevarieerde begin- en eindtermen vergelijkend vastgesteld kunnen worden: mijn houding is bijvoorbeeld in evenwicht en de daarmee gepaard gaande gewaarwordin-

* Toelichting: naar de noten van Max Scheler wordt verwezen met een nummer, naar die van de vertaler door middel van een letter.

1. Vgl. de vaak treffende uiteenzettingen van K. Jaspers in zijn boek *Allgemeine Psychopathologie* (Berlijn 1913), over het verschil tussen causale en begripssamenhangen in het innerlijke leven.^a
- a. Karl Jaspers (1883-1969) is naast Martin Heidegger – met wie hij bevriend was – de grootste Duitse existentiële filosoof. Hij was aanvankelijk psycholoog.

gen worden veroorzaakt door de normale gewaarwordingen in het binnenoer, die corresponderen met het zich daar in de statoliet bevindende evenwichtszintuig. Analoog wordt in een belevingseenheid ook niet opgenomen wat aan gewaarwordingen en reproducties ervan bijvoorbeeld met de waarneming van een voor mij liggend boek samenhangt. Ondanks de feitelijke aanwezigheid van deze elementen is het heel goed mogelijk dat ze in de beleving als eenheid van deze waarneming niet ervaren worden. Anderzijds kunnen de meest complexe en samengestelde psychische feiten (in de zin van de ‘natuurwetenschappelijke’ onderzoeksmethode) toch qua fenomeen *eenvoudig* zijn, in zoverre ze in *een* belevingsact aanwezig zijn. In dat geval zijn ze ‘fenomenologisch eenvoudig’. Een vriendschap die ik had, een liefde, een belediging die ik onderging, mijn totale houding in een bepaalde fase van mijn jeugd jegens mijn omgeving – het zijn allemaal feiten die vanuit het oogpunt van de genoemde beschouwingswijze een massa uiterst heterogene deelinhouden bevatten (gewaarwordingen, voorstellingen, conclusies, oordelen, acten van liefde en haat, gevoelens, stemmingen enz.). Die inhouden strekken zich bovendien uit over volstrekt verschillende momenten in de objectieve tijd, en worden onderbroken door belevingsinhouden van een heel ander type en met een heel ander eenheids-criterium, en verder door slaap en waken, ziekte enz. Toch vormen ze fenomenale eenheden van ervaringen en als zodanig heb ik ze ook als in mij werkzaam beleefd (niet objectief-causaal), en maken ze deel uit van alles wat mijn handel en wandel bepaalt. Ik kan stellig elke van de genoemde belevingsinhouden zelf weer in onderdelen splitsen, bijvoorbeeld in dit of dat ‘voorval’, in deze of gene ‘situatie’ binnen het bestek van die ‘vriendschap’, in deze bepaalde blik, in dat glimlachje van mijn vriend enz. Maar die deeleenheden moeten steeds weer eenheden van beleven zijn, d.w.z. eenheden die door *één* act van het beleven hun eenheid en zin verkrijgen, en niet als gevolg van kunstmatige analyse en synthese. Ook dan blijven ze beleefde deelinhouden, en worden ze geen gefingeerde eenheidsdelen van ervaringen. De eenheden en de complexen waar de beide onderzoeksrichtingen op uitkomen, zullen elkaar nooit dekken, en nooit zullen hun resultaten in elkaar overgaan. Hun uiteindelijke filosofische verhouding is hier echter niet aan de orde.

In het navolgende wordt *het ressentiment* als zo’n belevings- en werkingseenheid aan een onderzoek onderworpen.

We bezigen het woord ‘ressentiment’ hier niet uit een bijzondere

voorliefde voor de Franse taal, maar omdat het ons niet lukte de term te vertalen. Bovendien heeft Nietzsche het tot een technische term gemunt. In de natuurlijke betekenis van het woord vind ik twee elementen. Ten eerste gaat het in het ressentiment om een herhaald doorleven en beleven van een bepaalde emotionele reactie jegens iemand anders, waardoor die emotie steeds intenser wordt en steeds dieper afdaalt in het centrum van de persoonlijkheid, waarmee een steeds grotere verwijdering van die emotie gepaard gaat van de uitdrukkings- en handelings sfeer van de persoon. Dit steeds weer doorleven en beleven van de emotie verschilt volkomen van een zuiver intellectuele herinnering eraan en aan de gebeurtenissen waarop ze een reactie was. Het gaat om een opnieuw beleven van de emotie zelf, om een navoelen, een 'hervoe-len'.¹ En ten tweede houdt het woord in dat de emotie een negatieve kwaliteit heeft, d.w.z. een moment van vijandigheid bevat. Misschien benadert het woord 'wrok' nog het meest het grondbestanddeel van de betekenis van 'ressentiment'. 'Wrok koesteren' is immers ook zo'n door de ziel kruipend, onderdrukt en van de activiteit van het ik onafhankelijk mokken, dat uiteindelijk gevormd wordt door het herhaald doorleven van haatintenties of andere vijandige emoties, en nog geen welbepaald vijandig oogmerk bevat, maar wel alle mogelijke oogmerken van die strekking in zijn bloed voedsel geeft.

1. Vgl. over het kenmerkende van deze processen mijn boek *Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle* (Halle 1913), p. 7 e.v.

I.

Fenomenologie en sociologie van het ressentiment

Van de zeer zeldzame ontdekkingen die recentelijk over de herkomst van morele waardeoordelen zijn gedaan, is die van Friedrich Nietzsche aangaande het ressentiment als bron van zulke oordelen het meest diepgaand, zelfs indien zijn meer specifieke bewering dat de christelijke moraal, en in het bijzonder de christelijke liefde, de fraaiste bloesems van het ressentiment zijn – onjuist mocht blijken te zijn.

‘Maar *dat* is de gebeurtenis: uit de stam van die boom van wraak en haat, de joodse haat – die diepste en meest sublieme haat, de haat namelijk die idealen schept en waarden wijzigt, en die zijn weerga op aarde nooit gevonden heeft – uit die stam ontsproot ook iets onvergelijkelijks: een *nieuwe liefde*, de diepste en subliemste van alle typen liefde; en uit welke andere stam kon die ook ontspruiten? (...) Maar denk nou niet dat deze liefde als de wezenlijke ontkenning van die dorst naar wraak, als het tegendeel van de joodse haat is opgeschoten! Nee, het omgekeerde is de waarheid! Deze liefde is uit die stam ontsproten als zijn kroon, als de zegevierende, zich in de zuiverste klaarheid en zonnegloed weids en steeds weidser ontplooiende kroon, die met dezelfde drang als het ware in het rijk van het licht en het hogere op de doelen van die haat uit was, op de zege, op buit, op verleiding, waarbij de wortels van die haat steeds grondiger en begeriger in alles wat diepte had en kwaad was naar binnen sloegen. Die Jezus van Nazareth, als het vleesgeworden evangelie van de liefde, deze “verlosser”, die de armen, de zieken en de zondaren zaligheid en de zege bracht – was hij niet precies de verleiding in haar meest akelige en meest onweerstaanbare vorm, de verleiding tot, en de omweg naar juist die *joodse* waarden en vernieuwing van het ideaal? Heeft Israël niet precies via de omweg van deze ‘verlosser’, deze schijnbare vijand en spltjzwam van Israël, het ultieme doel van zijn sublieme wraakzucht bereikt?’ (*Genealogie der Moral*, I. Abh., 8. Abschn.)^a

‘De slavenopstand in de moraal begint ermee dat het *ressentiment* zelf scheppende kracht krijgt en waarden baart: het *ressentiment* van

a. In het Nederlands vertaald als *De genealogie van de moraal* (Amsterdam 2000).

wezens aan wie de eigenlijke reactie, die van de daad, ontzegd is, en zich alleen door een imaginaire wraak schadeloos gesteld zien. Terwijl elke voorname moraal opbloeit uit een zegevierend ja-zeggen tegen zichzelf, zegt de slavenmoraal bij voorbaat “nee” tegen een “buiten”, tegen een “anders”, tegen een “niet-zelf”; en dit “nee” is haar scheppende daad. En die omkering van de blik die waarden stelt – die noodzakelijke richting van buiten in plaats van terug op zichzelf – behoort juist tot het *ressentiment*: de slavenmoraal behoeft voor haar ontstaan altijd in de eerste plaats een tegen- en buitenwereld; ze heeft, fysiologisch gesproken, prikkels van buiten nodig om überhaupt te handelen – haar actie is in wezen reactie.’ (ibidem, I. Abhandl., 10. Abschn.)

‘Ik zie niets, maar ik hoor des te meer. Ik hoor een voorzichtig, geniepig, zacht gesmoezel en gefluister in alle hoeken en gaten. Het lijkt mij dat men liegt; aan elke klank kleeft een suikerzoete mildheid. De leugen moet van zwakheid een *verdiens*te maken, er is geen twijfel mogelijk – het is precies zoals u beweerde’

– Ga door!

– ‘en van onmacht die niet vergeldt – “goedheid”; van angstige nederigheid – “deemoed”; van de onderwerping aan hen die men haat – “gehoorzaamheid” (namelijk jegens iemand over wie ze zeggen dat hij die onderwerping beveelt – ze noemen hem God). Het niet-offensieve van de zwakke, de lafheid zelve, zijn bij-de-deur-staan, zijn onvermijdelijke moeten-wachten, krijgen hier aanzien en status als ‘geduld’, dat ook wel deugd genoemd wordt; het zich-niet-kunnen-wreken heet nu zich-niet-willen-wreken, en misschien zelfs wel vergeving (“want zij weten niet wat ze doen, alleen wij weten wat zij doen!”). Verder heeft men het over “liefde voor zijn vijanden” – en zweet daarbij.’ (ibidem, I. Abhandl., 14. Abschn.)

Dit zijn zo’n beetje de belangrijkste plaatsen waar Friedrich Nietzsche zijn opmerkelijke stelling ontwikkelt. We laten de relatie van het *ressentiment* met de waarden van het christendom vooralsnog rusten, om dieper door te dringen in de *belevingseenheid* die het woord aanduidt.

Laten we in plaats van een definitie van het woord een korte karakterisering of beschrijving geven van het fenomeen. *Ressentiment* is een *zelfvergiftiging van de ziel* met heel duidelijke oorzaken en gevolgen. Het gaat om een bestendige psychische houding, die ontstaat door een systematische onderdrukking van de ontlading van bepaalde gemoeds-

bewegingen en affecten, die op zich normaal zijn en tot de inventaris van de menselijke natuur behoren; en die houding heeft een zekere bestendige neiging tot gevolg om op bepaalde manieren waarden te vervalsen, en op grond daarvan waardeoordelen te vellen. De gemoedsbewegingen en affecten waar het hier in de eerste plaats om gaat zijn wraakgevoel, wraakimpuls, haat, boosheid, afgunst, jaloezie, valsheid.

Het belangrijkste uitgangspunt van de vorming van ressentiment is de *wraakimpuls*. Als gezegd wijst het woord 'ressentiment' erop dat de zojuist genoemde gemoedsbewegingen het kenmerk hebben dat ze zich pas ontwikkelen op basis van een voorafgaand vatten van vreemde gemoedstoestanden, d.w.z. antwoordreacties zijn. Zo'n reactieve impuls is ook de wraakimpuls, welonderscheiden van actieve en agressieve impulsen, hetzij vriendschappelijk, hetzij vijandig van aard. Aan elke wraakimpuls moet een aanval of een krenking voorafgaan. Belangrijk is dat de wraakimpuls beslist niet samenvalt met de impuls die tot een tegenaanval of de verdediging stimuleert, ook wanneer deze reactie gepaard gaat met drift, woede of verontwaardiging. Wanneer bijvoorbeeld een aangevallen dier zijn belager bijt, kun je dat geen wraak noemen. Ook de onmiddellijke counter bij een oorvijg is geen wraak. De feitelijke toestand van wraak kent veeleer twee specifieke, wezenlijke kenmerken: een ten minste kortstondige, of een bepaalde tijd voortdurende *remming* en onderdrukking van de onmiddellijk optredende tegenimpuls (en ook van de daarmee samenhangende drift- en woedeprikkels), en een daarmee verbonden uitstel van die tegenreactie tot een ander moment en een geschiktere situatie ('wacht maar, de volgende keer krijg ik je'). Die remming wordt daarbij veroorzaakt door de overweging dat men bij een ogenblikkelijke tegenreactie het onderspit zou delven, en door een met die overweging verbonden, geprononceerd gevoel van 'niet-kunnen', van '*onmacht*'. De wraak op zich is dus al een beleving die zich ontwikkelt op basis van een ervaring van onmacht, en is dus altijd vooral een zaak van in dit of dat opzicht 'zwakken'. En verder ligt het in het wezen van de wraak dat ze altijd een bewustzijn van 'oog om oog' bevat, en dus nooit louter een met affecten gepaard gaande tegenreactie vormt.¹

1. Wanneer Steinmetz in zijn interessante studies over de genealogie van het wraakgevoel aanneemt dat een 'gerichte wraak' een 'ongerichte wraak' als voorstadium heeft, en daarvoor aanvoert dat men in de primitiefste fasen van de ontwikkeling van de mensheid na een geleden krenking ook dieren (bijvoor-